

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 343.819.7+355.1.089“311”(477)+069.8(093)

© Валентина СМІРНОВА

КОЛЕКЦІЯ МАТЕРІАЛІВ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ ОСОБЛАГІВ: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ЗРІЗ ФОНДОВОЇ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ. МЕМОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС

Здійснено короткий джерелознавчий огляд колекції матеріалів колишніх політв'язнів радянських таборів спеціального призначення (особлагів), учасників українського визвольного руху, на базі пам'яток фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні. Акцентовано увагу на загальній характеристиці колекції. Актуалізовано джерельний потенціал найцікавіших автентичних матеріалів і аудіоспогадів. Зроблено висновок, що введення до наукового обігу цього унікального зібрання слугуватиме розширенню та збагаченню джерельної бази досліджень із вивчення маловідомих сторінок історії перебування українських політв'язнів у таборах і тюрмах особливого режиму ГУЛАГу та розвитку табірної опору.

Ключові слова: ГУЛАГ, ОУН, УПА, особлаг, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

За умов радянського тоталітарного режиму політичні директиви, як правило, передували виданню важливих юридично-правових актів. Саме так відбулося і з ухваленням рішення щодо організації системи таборів і тюрем з особливим режимом ГУЛАГу. Вона була започаткована на основі постанови Ради Міністрів СРСР № 416-159сс від 21 лютого 1948 р., відповідно наказу МВД СРСР № 00219 «Про організацію особливих таборів МВД СРСР» від 28 лютого 1948 р., щоб цілковито ізолювати «особливо небезпечних державних злочинців», а ліквідована на основі розпорядження Ради Міністрів № 7688-рс «Про виправно-трудова табори і колонії Міністерства внутрішніх справ СРСР» від 10 липня 1954 р. на етапах розформування тюремно-табірної системи Радянського Союзу [41]. Загалом через особлагі (від російської «исправительно-трудова лагерь особого назначения») пройшло 1 303 289 політв'язнів, зокрема у 1948 р. – 57 375, у 1949 р. – 122 574, у 1950 р. – 188 610, у 1951 р. – 225 959, у 1952 р. – 273 562, у 1953 р. – 227 526, у 1954 р. – 208 003 особи [5, 292]. Переважну більшість цих

ув'язнених становили колишні учасники визвольних рухів на західних теренах Радянського Союзу, зокрема українці. Відомо, що на початку 1950-х рр. у Горлазі і Степлазі кількість українських політичних в'язнів перевищувала 40 % загального національного складу цих таборів і саме тут відбулися найбільші табірні повстання в історії ГУЛАГу – Норильське і Кенгірське [1, 171; 2, 490].

Інтерес вітчизняних дослідників до вивчення та об'єктивного висвітлення історії створення та функціонування особлагів невпинно зростає. Про це, зокрема, свідчать дослідження О. Бажана, В. В'ятровича та І. Дерев'яного [1; 2; 3; 4; 5]. Згадані автори здебільшого використовують архівні першоджерела – збірники документів із фонду «ГУЛАГ МВД СРСР» Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ), особові справи колишніх політв'язнів, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), а також у деяких обласних архівах СБУ; крім того, посилаються на письмові та усні спогади колишніх українських політв'язнів. Утім, на нашу думку, для подальшого всебічного вивчення цієї проблематики, крім зазначених вище, важливо залучати й інші першоджерела, зокрема й з музейних фондосховищ.

Слід зазначити, що нині у фондозбірні Меморіального комплексу представлено понад півсотні комплексів персональних матеріалів колишніх українських політв'язнів ГУЛАГу, із них 33 комплекси (близько 400 од. різноманітних музейних предметів) персоналій, які впродовж 1948 – 1954 рр. пройшли через виправно-трудоий табір або тюрму особливого призначення.

Пропоноване дослідження покликане надати уявлення про унікальний характер фондової колекції персональних матеріалів українських політв'язнів таборів з особливим режимом. У цьому контексті надамо загальну характеристику зібрання й розглянемо джерельний потенціал найцікавіших і найзмістовніших її документальних матеріалів та аудіоспогадів.

Важливо зазначити, що у фондовій колекції зберігаються матеріали таких провідних діячів національно-визвольного руху, як К.М. Зарицька (організатор і керівник Українського червоного хреста), К.І. Осьмак (Президент УГВР), М.М. Сорока (член Крайового проводу ОУН), а також організаторів та активних учасників підпільної боротьби на теренах Кременецької, Станіславської, Рівненської, Львівської округ; молодших старшин, підстаршин, стрільців УПА-Захід, УПА-Північ, УПА-Південь; зв'язкових, розвідників, господарів криївок глибокого заплілля.

Враховуючи належність презентованих персоналій до системи особлагів, варто виокремити таку низку умовних груп політв'язнів: 1. Мінлаг (особлаг № 1) (нині м. Інта, Республіка Комі, Російська Федерація) – Г.І. Вівчарук (Флис), Ф.М. Володимирський, М.Я. Петрущак («Малий»), Д.Ю. Полюга (Масюк) («Оксана»), Л.І. Полюга («Роман») [10; 11; 33; 36; 37]. 2. Горлаг (особлаг № 2) (нині м. Норильськ, Красноярський край, Російська Федерація) – Р.В. Галицька (Григорчук) («Ягідка»), А.К. Книш (Котлярчук) («Антоніна»), О.Г. Колесов («Петелька»), Л.Ф. Колесова (Гаєвська), І.Н. Лук'янчук («Нечай»), Є.І. Овсіюк

(«Бравий») [12; 19; 20; 21; 24; 28]. 3. Дубравлаг (особлаг № 3) (нині с. Темники, Республіка Мордовія, Російська Федерація) – В.С. Филипець. 4. Степлаг (особлаг № 4) (нині м. Жезказган, Карагандинська обл., Республіка Казахстан) – У.Г. Белешко, М.Ф. Бунь («Богун»), Г.М. Гідей, В.М. Караташ, П.М. Мазурик, І.П. Опаранюк, В.Є. Повстанський («Спартак»), М.М. Сорока [8; 9; 13; 18; 25; 29; 39]. 5. Берлаг (особлаг № 5) (нині смт Пьюстра Дресва, Омсукчанський р-н, Магаданська обл., Російська Федерація) – М.І. Глюзін, М.П. Куделя, Т.А. Плитка-Сорохан [14; 22; 34]. 6. Речлаг (особлаг № 6) (нині м. Воркута, Республіка Комі, Російська Федерація) – Д.Д. Аврамчук (Стефанюк), Д.Т. Аврамчук, В.М. Караташ, Д.Д. Лакурійчук («Прут»), В.М. Наконечний, С.В. Петраш (Кульчицька) («Криця»), С.М. Петраш («Данилко»), О.В. Сінітович («Бескид»), В.І. Чав'як («Чорнота») [6; 7; 18; 23; 26; 31; 32; 38]. 7. Озерлаг (особлаг № 7) (нині м. Тайшет, Іркутська обл., Російська Федерація) – Р.В. Галицька (Григорчук) («Ягідка»), Г.П. Овсіюк (Горбач), О.С. Гордійчук, З.М. Гоянюк («Орися») [12; 15; 16; 27]. 8. Піщанлаг (особлаг № 8) (нині м. Караганда, Республіка Казахстан) – О.С. Гордійчук, З.М. Гоянюк [15; 16]. 9. Владимирська тюрма особливого призначення МГБ СРСР (нині м. Владимир, Російська Федерація) – К.І. Осьмак, К.М. Зарицька, І.П. Опаранюк [17; 29; 30].

Загальні хронологічні рамки цього зібрання охоплюють досить великий часовий період – від 1920-х рр. і до сьогодення. Персональні матеріали колекції представлені майже в усіх групах зберігання (крім групи «Зброя»), а також у науково-допоміжному фонді Меморіального комплексу. Слід зазначити про видові ознаки та особливості характеру матеріалів у цих групах, зокрема: «Фото» – портретні, видові, сюжетні – періоду боротьби або перебування під слідством, в особлазі (тюрмі) чи на засланні; «Документальні матеріали» – офіційного характеру (довідки про звільнення з місць ув'язнення, повідомлення, характеристики, посвідчення МВД, МГБ, Міністерства юстиції СРСР; довідки про реабілітацію обласних управлінь Прокуратури України; подяки, грамоти ветеранських організацій ОУН та УПА); особистого характеру (звернення, записники), епістолярій (листування з рідними, листи-скарги, листи-заяви); «Нагороди» – відзнаки Президента України; пам'ятні медалі і знаки, започатковані Івано-Франківською та Львівською обласними державними адміністраціями, а також головами їхніх обласних рад з нагоди увічнення історичних осіб та важливих подій національно-визвольного руху; «Книги. Газети» – науково-документальні та краєзнавчі видання, мемуаристика; пресові видання Всеукраїнського братства ОУН-УПА імені генерал-хорунжого Романа Шухевича, окремих його станиць; «Речі» (переважно саморобні) – з родинних реліквій, періоду ув'язнення і заслання, а також формений одяг ветеранів ОУН та УПА; «Образотворче мистецтво» – малюнки, виконані під час ув'язнення; «Аудіодокументи» – аудіозаписи спогадів (у формі інтерв'ю) ветеранів українського визвольного руху, здійснені співробітниками Меморіального комплексу під час відряджень до Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської обл. у 2007 – 2016 рр.; «Науково-

допоміжний фонд» – фрагменти оригінальних документів і газет; фотокопії; архівні копії документів або копії документів про звільнення чи реабілітацію.

Варто детальніше ознайомитися з тими матеріалами колекції, які мають найбільший джерельний потенціал із означеної проблематики.

Про особливості методів і способів тиску радянських репресивних органів на «особливо небезпечних державних злочинців» переконливо свідчать документальні матеріали, що містяться в комплексі К.І. Осьмака. Так, у листі начальника тюрми № 2 Управління МВД Владимирської обл. військовому прокурору Київського військового округу вказано про 142 допити, на які під час слідства, тобто з 13 вересня 1944 р. до 13 жовтня 1947 р., викликали К.І. Осьмака (переважно у нічний час; тривали кілька годин) – спочатку в Дрогобицьку слідчу тюрму НКВД УРСР, а потім у Лук'янівську слідчу тюрму МВД УРСР у м. Києві. У цьому контексті важливу інформацію містять «Рішення Особливої Наради при Міністрі Державної Безпеки Союзу РСР» від 10 липня 1948 р., де значиться про те, що К.І. Осьмака: «...за участь у контрреволюційній банді українських націоналістів та активну керівну контрреволюційну націоналістичну діяльність ув'язнити в тюрмі терміном на 25 років» (такий присуд не відповідав жодній статті тогочасного Кримінального кодексу СРСР, а також УРСР).

Як рідні намагалися використати різноманітні можливості, аби підтримати своїх найдорожчих людей, ув'язнених у слідчих або пересильних тюрмах НКВД, свідчать, наприклад, заяви Л.М. Гоянюк до начальника слідчої тюрми м. Станіслава (від 23 травня 1948 р.) і начальника пересильної тюрми м. Станіслава (від 22 листопада 1948 р.), у яких ідеться про долю її сестри Зіновії (на момент арешту – референт організаційної референтури Корнинського проводу Коломийського надрайонного проводу). Сподіваючись, що сестрі не лише передадуть продукти харчування, а й ознайомлять із повним текстом її заяви, Л.М. Гоянюк написала: «Прошу прийняти передачу для найдорожчої сестрички... Цілуємо Тебе міцно». Утім, у другій заяві усе сформульовано, як-то кажуть, «по формі», бо майже не сподівалася на очікуване: «Прошу перевірити, чи є у Вас моя сестра, Гоянюк Зіновія Миколаївна, 1918 р. н., і чи можна для неї передати передачу. Прошу не відмовити в моєму проханні». Угорі – резолюція: «Відмовити». Лише півроку по тому рідні З.М. Гоянюк дізналися, що її засудив військовий трибунал Управління МВД по Станіславській обл., а далі її відправили до табору з особливо суворим режимом у Караганду.

Політ'язні вважали за щастя відправити з етапу хоча б якусь вісточку додому. Про це свідчать рядки з коротенького листа, який 21 березня 1952 р. К.М. Зарицька встигла відправити рідним із Верхньоуральської пересильної тюрми: «Мої кохані! Жива, здорова. Я на пересилці і спішу написати тільки кілька слів, щоб заспокоїти Вас. Ви не журіться, адже знаєте, що я вмію пристосовуватися до будь-яких обставин і всюди почуватися добре...».

Згідно з умовами утримання, в'язні особлагу могли отримати й відправити лише один лист на квартал. Підтвердженням цього є фрагменти поштових листів

К.М. Зарицької до матері з Владимирського централу, датовані червнем і груднем 1953 рр. Важливо звернути увагу на те, що усі поштові реквізити заповнені К.М. Зарицькою винятково російською мовою. Цікава й адреса «відправника»: «м. Владимир (обласний), п/я 21».

Про вкрай обмежені можливості тюремного листування свідчать і епістоли К.І. Осьмака до доньки Валентини, надіслані на початку 1950-х рр. Наприклад, у листі від 31 березня 1952 р. читаємо: «Дорогесенька моя! Я регулярно використовую своє право писати двічі на рік. Про всяк випадок пам'ятай про це...».

Варто наголосити й на джерельній цінності зошитів, що містять чернетки листів, у яких К.І. Осьмак «редагував» і «рецензував» тексти своїх послань до рідних. Утім, як свідчать оригінали цих епістол, без поміток тюремного цензора тут-таки не обійшлося. Зазначимо і про особливості змісту цих листів, у яких насамперед простежується вдячність за чергову матеріальну допомогу та висловлюються щирі почуття у стосунках із рідними. Крім того, К.І. Осьмак розповідав про те, завдяки чому повсякчас підтримував свій дух, інтелект та фізичний стан у належному стані. Наприклад, у листі від 10 лютого 1951 р. читаємо: «Мое життя протікає благополучно... Здоров'я моє тримається... Бувають реакції на умови існування, але, слава Богові, усе закінчується добре, я абсолютно бадьорий і зберігаю повну працездатність. Працюю над англійською мовою безперервно. Маю деякі досягнення і вважаю цю роботу вдячною...».

Про початок суттєвих зрушень у суровому режимі Владимирського централу після смерті «вождя народів» яскраво свідчить епістола К.І. Осьмака від 7 квітня 1954 р. По-перше, це перший лист Кирила Івановича до дружини й доньки Наталки після того, як йому надали можливість розшукати їх; по-друге, частина тексту, яка адресована лише доньці, складена рідною мовою. Саме відтоді він зміг листуватися з рідними щомісячно, до того ж українською мовою.

Цікавими і за джерельним контентом, і за формою викладу видаються коротенькі привітання батькові (був запроторений до Берлагу) з «табірною» епістолярію Г.І. Вівчарук (Флис), колишньої зв'язкової Калуського надрайонного проводу Станіславської округи ОУН. І у Мінлазі вона залишалася ідейно та духовно незламною. Про це, наприклад, переконливо свідчать такі рядки (написані на тлі малюнків пасхальних крашанок і запаленої свічечки): «Як давно колись: «Христос нам Воскресне». Се нічого, що ми розійшлися. Нам волю, правду і щастя принесе...».

Відзначимо й цікаві джерельні особливості привітання, надісланого З.М. Гоянюк матері з нагоди дня народження. Рядки з побажаннями «здоров'я, сили, Божої опіки, потіхи і сердечної подяки за незчисленні труди та посвяти» ледь вміщаються на краю лицьового боку поштової картки з адресою «Караганда-8, п/я 16/14-1» (літерний код інвалідного відділення Піщанлагу), а на зворотному боці – зображена квітка. На нашу думку, це переконливий приклад дивовижного вміння підтримати найдорощчу людину наперекір усім перипетіям важкої долі.

Серед особистих документів презентованих персоналій колекція містить також посвідчення М.І. Глюздіна, колишнього чотового сотні «Лиса» куреня «Скажені» УПА-Захід, і О.С. Гордійчука, колишнього чотового сотні «Граба» УПА-Південь, які вони одержали по закінченні спеціальних навчальних пунктів при державних економічних підприємствах, що входили до структури ГУЛАГу, і, відповідно, належали до структур табірної адміністрації. У посвідченні про отримання «техмінімуму» № 18 М.І. Глюздіна від 12 травня 1951 р. зазначено про те, що він навчався за 84-годинною програмою й отримав кваліфікацію «лебідчик» на підставі постанови кваліфікаційної комісії копальні ім. М. Горького в с-щі Ягідному Головного управління будівництва Далекої Півночі МВД СРСР. Посвідчення О.С. Гордійчука були видані у 1953 р. «відділом керівних кадрів Міністерства вугільної промисловості СРСР» по закінченні навчального комбінату «Воркутавугілля»: від 17 липня – про закінчення курсів машиністів електровозів (програма розрахована на 200 годин); від 20 листопада – про закінчення курсів шахтних слюсарів (програма розрахована на 340 годин).

У джерельно-інформаційному аспекті цікавими видаються презентовані в колекції аудіоспогади колишніх в'язнів особлагів, зокрема згаданого О.С. Гордійчука; Р.В. Галицької (Григорчук), колишнього заступника станичного Косівського надрайону Станіславської округи; Ф.М. Володимирського, колишнього ройового куреня «Наливайка» УПА-Південь; В.М. Наконечного, ройового сотні «Благого» Воєнної округи «Чорний ліс» УПА-Захід; В.Є. Повстанського, колишнього керівника організаційно-мобілізаційної референтури Рівненського проводу ОУН.

У кожному з цих аудіодокументів міститься інформація про арешт (переважно під час чергової облави репресивних органів або за якихось інших драматичних обставин), а також про перебування під слідством радянських репресивних органів. Ось як згадував про ці драматичні життєві перипетії Ф.М. Володимирський: «Мене вдруге поранило в Радехівському районі Львівської області (45-й рік) – гранатою в обидві ноги. Саме чергова «червона мітла» влаштовувала по селах облави. Тоді дуже багато мирного населення знищили. І мене заарештували. Привезли до в'язниці. На допити мене приносили. Посадили. Кілька раз ударив, і я впав. А то драбиною по голові: «Щоб не брехав». Цілий рік сидів. Ніхто мене там не знав, ніхто не впізнав. Нічого не знайшли, однак десять років «впаяли». Якщо потрапив до їхніх рук – не випустять. Ноги гнили. Перев'язок ніхто не робив. Самотужки витянув два осколки й ледве, як качка, почав ходити...».

Р.В. Галицьку (Григорчук) заарештували за «причетність» до зриву виборів до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р. Згадувала про це з гіркою іронією: «Ми, учителі, мали ходити по хатах і агітувати. І я ходила. Прийду до хати, спочатку привітаюся з людьми, а потім і кажу: «Ідіть собі, як хочете». І ось день виборів... Цілий день на ногах. Подумала: «Збігаю попоім». А наша хата була поруч зі школою. Прийшла додому, а тут сидять двоє солдатів з карабінами й один офіцер із пістолетом. Кажу: «Дуже їсти хочеться». Офіцер: «Чи довго?» –

«Поки не наймся. До школи я дорогу знаю». – «Ні, підеш із нами»... Відвезли до Яблунівки. Два місяці слідство тривало. Слідство, то є слідство. І побиття, і все на світі... Потім відвезли до Коломиї. Знову слідство... Усе витримала. А засудили мене вже 26 травня 1946 року...».

У зв'язку із загрозою арешту В.Є. Повстанський влітку 1945 р. обрав сан священника й отримав прихід у віддаленому селі Чернівецької обл. Однак його заарештували у вересні 1946 р., про що згадував досить докладно: «Хотів служити панахиду вдома, а вдова: «Ні, тільки у церкві». І ось вони прощаються. Я вийшов. Хтось повз мене пройшов. Ойкнуло: «Це не місцеві». Запечатав труну. Вони підходять і дуже спокійно: «Оружие есть? Ты арестован. Снимай с себя. Пошли в машину». Кажу: «У мене лише хрест. Ніякої зброї...». І далі розповів про таке: «Шість місяців у Лук'янівській тюрмі. Я був виснажений і фізично, і психічно. Нічого не хотів. «Одиночка». Кам'яний мішок. Тільки заплющу очі: «Не спать!» І ось дійшов уже до краю. Дивлюся на стіну й бачу ікону. Є така ікона – «Молитва Ісуса Христа в Гетсиманському саду». І так я її свідомо бачу. «Господи, зійди до мене! Не зникай! Допоможи, Господи!» І до останнього я ту ікону бачив, тільки починав молитися. Галюцинації? Я ж не їв. Відмовився, бо вони добивалися зізнання. З камери в лікарню мене на ношах винесли. Два ліжка – праворуч, два ліжка – ліворуч. Але на ліжку не можна. Сидіти на табуреті й очей не заплющувати. Лежали старці. Ніхто у співбесіду не вступав. Підозрювали один одного. Очні ставки. Жити не хотів. Очікував найвищої міри. А мені військовий трибунал впаяв 10 років позбавлення волі й 5 років спецпоселення...».

В аудіоспогадах В.М. Наконечно доцільно виокремити такі фрагменти: «Я був заарештований у селі Войнилові, що на Калущині, наприкінці 1946 року. То були прикордонники... На слідство вели попід руки. Три місяці перебував у Золочеві, а потім у Станіславі. У 100-й камері нас було 280 ув'язнених. До цього впродовж двох тижнів тримали на карантині. Трохи одужав. До Львова їхати кілька годин, а нас везли тиждень. Ще три місяці відсидів. Потім знову етап. Тріска солена, а хліб – не хліб, а чистий овес. На Воркуті хліб був кращий, утім, про інше скажу одним словом: «Концтабір». Працював на шахті. Загалом там було 64 шахти. Спочатку працював на 18-й, потім на 29-й. Хлопці усі були українці. Дуже файні... Потім у Речлазі я став номером «Х-129». Не можна було волосся носити, машинкою усе знімали. Це вже потім, коли людоїд помер, почалося послаблення... Хто до 18-ти років – відпустили... У повстанні участі не брав, бо тоді був у лікарні. Руку зтягнуло під транспортер...».

На нашу думку, особливо інформаційно наповненими є аудіоспогади О.С. Гордійчука, який упродовж десяти років перебування в ув'язненні пройшов кілька таборів ГУЛАГу й отримав чималий досвід табірної руху опору. Заслужують на увагу такі фрагменти споминів: «Спочатку ліс рубав у Красноярському краї. Цей ліс завантажували на вагонетки й далі мотовозом – на нижній склад. Там пилорамами різали на шпали. Підходили потяги й вивозили для шахт. Вагон прибував і вночі. Політичних тоді, у 1947 році, було мало. Ми були «змішані».

Пізніше мене забрали на 3-й «штрафний». Там було багато кримінальників... Робили просіку. Там я потрапив на справжній лісоповал... У 1950 році мене забрали на 11-й пункт у Кемеровській області, готували на пересилку, з 11-го перекинули в Озерлаг, що в Тайшеті, а перед Новим роком – у Степлаг, за Карагандою. Це вже був справжній концтабір. Там усім нам начепили номери. Я свій табірний номер постарався з пам'яті прибрати. Кримінальників уже не було. З Чурбай-Нурі возили в Долинку, готували шахту. Потім нашу частину туди перевезли, а мене й інших взяли до жовтневих свят 1951 року. Посадили в «бур», тобто барак посиленого режиму... У зону не випускали. Ми вимагали начальства. Повибивали двері й вийшли на зону. На ранок – «доріжка» з автоматників: «Виходьте із зони!» (виключно російською). А у нас був один із Мукачева. Він до них: «Якщо не підете, через п'ять хвилин зброя ваша буде у нас, і ви «будете мати роботу». Послухали. Солдатів забрали. Але другого дня, мабуть, зв'язалися з Москвою. У кожному кімнату входять (у кожухах, руки в кишенях): «Збирайтеся! Виходьте за зону!» І оперуповноважений Чубай-Нурі також із ними ходив: «Виходьте!» Двадцять п'ять осіб відібрали, наділи кайдани – і в карцер. Але ми були вже досвідчені в'язні, повідкривали та познімали ці кайдани й полягали спати... Завели кримінальну справу на мене. Били. Кажу: «Не знаю, я спав». Відпустили й відправили в Междуріччя... Готували вугільний кар'єр. А в 1953 році усіх відправили в Омськ будувати нафтоперегінний завод, а нас, тих, хто мав великий термін, відправили на Воркуту. Щойно Сталін помер, ми на 40-ву шахту прибули... Я у Воркуті був до 1955 року. А у 1955 році – страйк. Ми вели так справу, щоб не загубити людей, щоб не так, як у Кенгірі або Норильську...».

Про участь жінок-політв'язнів у згаданому Норильському повстанні дізнаємося зі спогадів Р.В. Галицької, зокрема про таке: «Умови нашої праці були майже нестерпні. Спочатку ми рили котловани для мідеплавильного заводу, точніше, довбали вічну мерзлоту. Ходили на роботу за чотири кілометри... І вже так нам дійшло до серця, що й годі терпіти. Але терпимо. А одного разу зійшлися бригади: одні закінчили роботу, а інші – ті, що йшли на роботу. Людей скупчилося багато. Конвоір вирішив навести порядок. Узяв і вистрелив... Одного хлопця вбив. – «Так ось, як ви з нами! Робимо голодовку!» Прибули в зону й оголосили. Десять діб вживали лише один кусочок цукру на добу. Вода, щоправда, була. На одинадцятую добу були вже настільки виснажені, що хотілося лише лежати і спати. І тут приїхала комісія з Москви. Оголосили по радіо: «Виходьте в зону!» Вийшли. «Оберіть між собою п'ять чоловік, щоб вони нам оголосили ваші вимоги». Ми виклали все на папері... Дівчата наші пішли з ними на переговори. Домовилися зняти номери (мій номер був «Л-247»). Дозволили писати більше листів додому (не двічі на рік, як було)... А потім, мабуть, кілька тижнів по тому, забрали наших дівчат. Куди? Невідомо. «Забрали? Будемо робити страйк!» Прийшли до барака. Сидимо. Співаємо. На роботу не йдемо. Місяць так сиділи. Начальство усе бігало: «Йдіть!» А ми: «Ні!» І тоді одного разу вони перерізали у дроті широкі брами й заїхали танками. Попереду машин йшли військові з багнетами. Ідуть і

багнети ці поперед собою тримають. Крок за кроком до нас. А ми стоїмо в три ряди. Потім біля ями стали (дуже глибока і широка), узялися за руки і кричимо: «Стріляйте або відпустайте на волю!» Вони кричать на нас, а ми – на них. І так з ранку і до полудня... Потім на нас пустили машину з водою. Поливає крок за кроком. Хотіли, щоб ми цією водою захлинулися. А ми все одно кричимо своє. Тільки одна дівчина трохи похитнулася, і тоді всіх нас почали бити так, як хотіли. Потім поранених – до лікарні, убитих поховали, усіх інших – за зону. Запитували прізвище, номер бригади... Мене відправили у штрафний, а потім в особлаг до Іркутської області...».

Отже, викладене дає право констатувати: фондова колекція матеріалів колишніх політв'язнів особлагів відповідає критеріям унікальності і за складом джерел, і за їхнім розмаїттям. Попри те, що основний складник цієї колекції, який містить документальні джерела «табірного» періоду, через об'єктивні причини не можна назвати вагомим, ми маємо можливість зіставляти пам'ятки й вивчати в комплексі з іншими групами представлених джерел (зокрема, аудіодокументами) і в такий спосіб реконструювати конкретні події, уточнювати факти і навіть зробити спробу наблизитися до розуміння морально-психологічного стану політв'язнів. Сподіваємося, що введення до наукового обігу зазначеного тематичного зібрання слугуватиме розширенню та збагаченню джерельної бази досліджень з вивчення маловідомих сторінок історії перебування українських політв'язнів у таборах і тюрмах особливого режиму ГУЛАГу й розвитку їх табірної опору.

Джерела та література:

1. Бажан О.Г. Кенгірське повстання в'язнів ГУЛАГу 1954 // *Енциклопедія історії України: у 10 т./ редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – Т. 4. – С. 171.*
2. Бажан О.Г. Норильське повстання 1953 // *Там само. – Т. 7. – С. 490.*
3. В'ятрович В. Історія з грифом «секретно» / В. В'ятрович. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 328 с.
4. Дерев'яний І. Українські повстанці в ГУЛАГу: боротьба триває / Ігор Дерев'яний // *Тиждень UA / (режим доступу: [http:// tyzhden.ua/62782](http://tyzhden.ua/62782)).*
5. Дерев'яний І. Роль «особлагів» в системі радянських концтаборів (1948 – 1954) / Ігор Дерев'яний // *Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, ЦДВР, 2014. – С. 289 – 308. – С. 292.*
6. Матеріали Д.Д. Аврамчук // *Фонди НМІВУДСВ. – КН-234661; КН-234664. – 234665.*
7. Матеріали Д.Т. Аврамчука // *Там само. – КН-234657 – 234660; КН-234651 – 234652; КН-234653 – 234655.*
8. Матеріали У.Г. Белешка // *Там само. – КН-234679 – 234686; КН-234688; КН-234689/1 – 4.*
9. Матеріали М.Ф. Бунь // *Там само. – КН-266676; КН-266674; КН-266679; КН-266677 – 26626680.*
10. Матеріали Г.І. Вівчарук // *Там само. – КН-236119 – 236122; КН-236123 – 236126; КН-236127; КН-236128.*

11. *Матеріали Ф.М. Володимирського // Там само. – КН-233796; НД-27532.*
12. *Матеріали Р.В. Галицької // Там само. – КН-264661 – 264662; КН-264664; КН-264663; КН-264665.*
13. *Матеріали Г.М. Гідея // Там само. – КН-232552 – 232553; КН-232557, 232560.*
14. *Матеріали М.І. Глюздіна // Там само. – КН-234664; КН-234465 – 234468; КН-234469; КН-234471.*
15. *Матеріали О.С. Гордійчука // Там само. – КН-235723 – 235729; КН-235730/1 – 2; КН-235732; КН-235734; КН-235735.*
16. *Матеріали З.М. Гоянюк // Там само. – КН-236104/1 – 2; КН-236105 – 236107; КН-264675.*
17. *Матеріали К.М. Зарицької // Там само. – КН-261090 – 261092; КН-232534; КН-261096 – 261097 НД- 29356 – 29358.*
18. *Матеріали В.М. Караташа // Там само. – КН-264639.*
19. *Матеріали А.К. Книш // Там само. – КН-239362.*
20. *Матеріали О.Г. Колесова // Там само. – КН-234692 – 234696; КН-234690.*
21. *Матеріали Л.Ф. Колесової // Там само. – КН-234697 – 234700; КН-234701.*
22. *Матеріали М.П. Куделі // Там само. – КН-219328/1 – 3; КН-219331 – 219332; КН-219333 – 219334; КН-219335 – 219337.*
23. *Матеріали Д.Д. Ласкурійчука // Там само. – Акт № 338 від 25.10.2016 р.*
24. *Матеріали І.Н. Лук'янчука // Там само. – КН-234340 – 234342; КН-234345 – 234346; КН-234247; НД-27532.*
25. *Матеріали П.М. Мазурика // Там само. – КН-233788-233790.*
26. *Матеріали В.М. Наконечного // Там само. – КН-264652 – 254655; КН-264656; КН-264657 – 264658; КН-264660; КН-264659.*
27. *Матеріали Г.П. Овсіюк // Там само. – КН-235722.*
28. *Матеріали Є.І. Овсіюка // Там само. – КН-235691 – 235700; КН-235692 – 235693, КН-235704 – 235708, 235705/1 – 2, КН-235707; КН-235714; КН-258895; КН-235693/1 – 2; КН-235748; КН-258897 – 268899.*
29. *Матеріали І.П. Опаранюка // Там само. – КН-235707 – 235711, КН-234719 – 235721; КН-235714 – 235715; КН-235716; КН-235717; КН-235718; КН-235713.*
30. *Матеріали К.І. Осмака // Там само. – КН-264074 – 264079; КН-263943; КН-264076; КН-254078; КН-264081; КН-263944 – 264060; КН-264082 – 264083.*
31. *Матеріали С.В. Петраш // Там само. – КН-264640; КН-264637; КН-264638; КН-264643; КН-264645.*
32. *Матеріали С.М. Петраша // Там само. – КН-264633-264635; КН-264636, 264642; КН-264646 – 264647; НД-296642.*
33. *Матеріали М.Я. Петрущака // Там само. – КН-266034; КН-266030-266032.*
34. *Матеріали Т.А. Плитки-Сорохан // Там само. – КН-265200 – 265205.*
35. *Матеріали В.Є. Повстанського // Там само. – КН-235741 – 235744; КН-235746 – 235747; НД-27600; НД-27601 – 27604; НД-27605.*
36. *Матеріали Д.Ю. Полюги // Там само. – КН-233763, 233766; КН-264068; КН-233769.*
37. *Матеріали Л.І. Полюги // Там само. – КН-233762 – 233768; КН-2337712, КН-264067; КН-233770.*
38. *Матеріали О.В. Сінітовича // Там само. – Акт № 350 від 20.10.2016 р.*
39. *Матеріали М.М. Сороки // Там само. – КН-251088; КН-261092 – 262093.*
40. *Матеріали В.І. Чав'яка // Там само. – КН-264641.*
41. *Фонд Александра Н. Яковлева. База документов: ГУЛАГ: Глава I. Карательная политика Советского государства. Док. №41, 45. – Режим доступа: www.aiexanderyakovlev.org/fond/issues/61961*

© Валентина СМІРНОВА

**КОЛЛЕКЦІЯ МАТЕРІАЛІВ УКРАЇНСЬКИХ
ПОЛИТЗАКЛЮЧЕНИХ ОСОБЛАГІВ:
ІСТОЧНИКОВЕДЧЕСКИЙ СРЕЗ ФОНДОВОЙ
КОЛЛЕКЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ
УКРАИНЫ ВО ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЕ.
МЕМОРИАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС**

Осуществлен краткий источниковедческий обзор коллекции материалов бывших политзаключенных советских лагерей специального назначения (особлаг), участников украинского освободительного движения, на базе фондохранилища Национального музея истории Украины во Второй мировой войне. Акцентировано внимание на общей характеристике коллекции. Актуализирован исходный потенциал интересных аутентичных материалов и аудиовоспоминаний. Сделан вывод, что введение в научный оборот этого уникального собрания послужит расширению и обогащению источниковой базы исследований по изучению малоизвестных страниц истории пребывания украинских политзаключенных в лагерях и тюрьмах особого режима ГУЛАГа и развития лагерного сопротивления.

Ключевые слова: ГУЛАГ, ОУН, УПА, особлаг, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне. Мемориальный комплекс.

© Valentyna SMIRNOVA

**THE COLLECTION OF MATERIALS UKRAINIAN POLITICAL
PRISONERS OSOBLAHIV: SOURCE STUDIES CUT OF THE STOCK
COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF
UKRAINE IN THE SECOND WORLD WAR. MEMORIAL COMPLEX**

Done brief review of source material of the collection of former political prisoners in Soviet camps for special purposes (osoblahiv), members of the Ukrainian resistance movement in fonds of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. The attention is focused on the general characteristics of the collection. Modified interesting potential source of authentic materials and audiomemories. It is concluded that the introduction to the scientific use of this unique collection will serve the expansion and enrichment of sources of research studying the little-known pages of Ukrainian political prisoners stay in prison camps and the Gulag and the special regime camp of resistance.

Keywords: GULAG, OUN, UPA osoblah, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War. Memorial complex.